

הרב אהרן גבאי

מח"ס רינת אהרן על הש"ס

ומהדיר כתבי רבותינו הראשונים על הש"ס

אופקים

הנחת תפילין בחול המועד – מענה למאמר הרב משה שוחט

להלן תגובתי לידידי ורעי הרב משה שוחט, על דברי הביקורת שלו בגיליון הקודם (עמוד שלה), לספרו החדש והמפעים של מורי-ידידי רב"ש המבורגר שליט"א (להלן רב"ש).

רוב רובה של הביקורת שלו אינה אלא על הצורה והסגנון של הספר, ואיני רואה צורך לטפל בדברים מסוג זה, רק אעיר בקצרה שבעבור הרבה אנשים סוגיית הנחת תפילין בחול המועד, היא הזדמנות טובה לברר עוד כמה מוסכמות ישנות, כגון מעמד הזוהר ומנהג א"י ועוד, ומכירני רבים ששמחים מאד שרב"ש מעלה את הדברים על שולחן הניתוחים ללא מורא. וכמדומני שלא מעט רכשו את הספר דוקא בגלל נקודות אלו...

עוד אעיר לגבי מה שכתב:

אמת כי המחבר הנו חוקר מדרגה ראשונה, דייקן ולמדן, אך שלא כדרך החוקרים הכותבים בקרירות ובניטרליות. המחבר חי היטב את הדברים, ומחובר הוא לעצמיותם עד עמקי נשמתו, משכך, הוא אינו יכול להישאר שליו לנוכח הממצאים, והוא לא נותן לקורא לשכוח לאיזה צד הוא משתייך. זו אמנם מגמתיות, אך כזו השקופה דיה בשביל שתהיה כנה ואולי כשרה למהדרין. לא כל אפולוגטיקה הנה בהכרח פסולה. או בלשון אחר, יותר משהספר בא לחקור את התמונה במלואה, בא הוא לספר את סיפור עמדתו של המחבר.

ובאמת, כל המתמצא בספרי המחקר המודרני יודע שאין מושג של חוקר נייטרלי, אלא ש"חוקר טוב" יודע היטב להסוות זאת, אך הוא דואג היטב להגיש

את הנתונים בצורה שתתאים לו יותר למסקנות, כגון בהחלטתו מה לגלות למעלה ומה להחביא בהערת שולים או בהפנייה גרידא וכו'. ולא שיש בכך פגם, אבל בודאי עדיף עשרת מונים חוקר שלא מסתיר את דעתו ולא מנסה להתכחש למגמתיותו.

והעיקר הוא הדבר החשוב, שיש לקורא ביטחון בכך שבחומר המוגש לו אין צנזורה וכל המקורות לכאן ולכאן נתונים לפניו. ובזה יכולני להעיד שרב"ש בכל ספריו, וכן בספר זה, הגיש לקורא את כל מכלול המקורות שעמדו לפניו, ואף ציין בפניי שאמר לחכם אחד שהוא מוכן לשלם לו מאה ש"ע על כל מקור נוסף השולל הנחת תפילין, שנדפס (במקום סביר) לפני פירסום מחקרו, ולא הובא במחקרו.

עוד אציין שהסקירה היפה של הרב שוחט עזרה לי מאד למצוא עוד נושאים ותת-נושאים בתוך הספר האדיר של רב"ש.

מ"מ, בתוך דבריו העלה הרב שוחט כמה טענות למדניות ועליהן אשתדל לענות.

בדעת ר"ת

הערתו הראשונה של הרב שוחט, שהקטע העוסק בנושא זה במחז"ו הוא מאוחר, אכן נכונה, וכפי שהבנתי - על זה, ורק על זה, כתב רב"ש בתגובתו "הביקורת בחלקה הקטן היא מוצדקת מאוד, ואשתדל במהדורה הבאה לתקן לאורה את הטעון תיקון".

ר' משה כותב:

ננתח את אשר לפנינו. כל שידוע לנו לגבי ספר הנייר הוא שמחברו אסף אל כליו מקורות רבים (מאחר ואיננו יודעים מיהו מחברו, לא נדע האם המקורות שהיו לפניו הם ברי סמכא והאם ידע כלל לברור את המקורות שלפניו!). זאת באשר לספר הנייר עצמו, אך כאן מדובר בהגהה על ספר הנייר [שנזכר בה הר"ר ברוך חיים], ומה בדבר מקור ההגהות? המחבר מצטט את דברי ר"ג אפפעל, מהדיר ספר הנייר במהדו' מכון ירושלים, לפיהם "הגהות אלו מוחזקות שהן מהמחבר עצמו". עיון בדברי המהדיר מגלה שלמעשה הוא משתמש בלשון

זהירה יותר: "ואפשר שאחדים [=מן ההגהות] הן מהמחבר עצמו, ביחוד המובאות מאת רבי' ברוך חיים שהיה כנראה רבו של המחבר" (ואף אודותיו אין לנו כל ידיעה!), ובהמשך – "ברור שרוב ההגהות בספר הנייר הן מיד אחר". אך מכל מקום לדידן אין כל משמעות האם יצאו ההגהות מפי החכם האנונימי שכתב את הספר עצמו או מאנונימי אחר.

ואיני רואה כאן השגה של ממש, כי אכן משמעות לשון המהדיר היא שבהגהות שנזכר שם רבו של המחבר ר' ברוך חיים הן כנראה מן המחבר עצמו, ויותר מגדר "אפשר" בדבריו (המתייחסים בעיקר לשאר ההגהות שאין בהם איזכור ר' ברוך חיים), ויפה כתב רב"ש שלדברי המהדיר "הגהות אלו מוחזקות שהן מהמחבר עצמו" ודבריו מדויקים כדרכו.

ובהקשר לסמכות הספר אציין לדברי ר"ג אפפעל, מהדיר ספר הנייר במהד' מכון ירושלים (עמ' 16): "הצטינותו של הספר בזמנו כספר מקובל שהשתמשו בו הרבה מוכחת מהמקומות ומהזמנים השונים הנזכרים בטופסי השטרות, ומהעובדה ששבעה כתבי היד הנמצאים בידינו כוללים יותר ממאה שנה בחיי היהודים בצרפת. אכן בכתב יד ברון גינצבורג כותב המעתיק בחתימתו בפירוש 'והעתיקו אותו הרבה במדינת צרפת'. נראה שהפיצו את הספר בין קהילות צרפת והעתיקו אותו כרגיל לא רק בעד המון העם אלא במיוחד גם בעד גדולי תורה, כמו שאנו מוצאים בכתב יד בודליאן שנעתק בשביל החכם והפייטן המפורסם רבי' יוסף ב"ר מתתיה טרווש". בהמשך (עמ' 17-18), מציין המהדיר לתשובות מהרי"ק בהם הביא מהרי"ק את ספר הנייר כמקור להלכה, ובעמ' 18 מסכם המהדיר: "ספר הנייר הוא איפוא מקור אמין וחשוב בהלכה, והוא גם מקור להרבה תשובות ופסקי הלכה, ביחוד מאת רש"י ומבעלי התוספות האחרונים... מבחינת תקופתו יש להעמיד את מחבר ספר הנייר בין הפוסקים הראשונים, ואת ספרו בין המצוינים שבספרות הרבנית שבתקופה עשירת רוח זאת". אכן אולי לא נדע מי מחברו, אך בכל זאת מבחינת הידיעות שיש לנו אודותיו עולה דוקא תמונה שמדובר בספר מוסמך מאוד.

עוד כתב ר' משה:

להוכחה התמוהה מן הרא"ש אין צורך להזדקק, ונראה שגם המחבר לא התכוון להוכיח משם דבר בנוגע לדעת ר"ת.

ולדעתי גם כאן צודק רב"ש, שודאי זו הוכחה טובה היא לכך הרא"ש לא שמע על השמועה, המובאת בתוס' תלמידי ר"פ, שר"ת עצמו לא הניח תפילין בחול המועד, שאם לא נאמר כן נמצא שדברי הרא"ש להוכיח מר"ת את חיוב ההנחה נשללים מהעובדה שר"ת עצמו לא נהג כך והרי שאין חשבון הרא"ש צודק. וראיה עצומה היא לכך שלכל הפחות בספרים שלפני הרא"ש לא נמסר על דעה מפורשת של ר"ת בנושא. ודומני שיש להניח שבפני תלמידי ר"פ לא עמדו מקורות מוסמכים יותר בספרי בעלי התוספות יותר מאלו שהיו לפני הרא"ש. וכנראה ברשימת החכמים שבתלמידי ר"פ השתרבב שמו של ר"ת בטעות.

עוד כתב ר' משה:

המקור השני הוא גרסת הסמ"ג שהובאה אצל רבי רפאל יוסף טריוויס אב"ד סביוניטה (נפטר בערך בשנת שמ"ח), מחבר מאיטליה שחי כשלוש מאות וחמישים שנה אחרי הסמ"ג ואינו מבית מדרשו, ואף אין גרסתו מצויה בכל כתבי היד הרבים של הסמ"ג שלפנינו. ערך גרסה זו שווה לערך גרסת גמרא שתימצא בספר חידושים של מחבר בן זמנינו.

ותמיהני, הרי רב"ש הביא זאת רק בתוך הערת השוליים הדנה בדעת ר"ת, וברור שלא עליה ביסס את מסקנתו, והרי למעלה בפנים הספר העתיק רק לשון ספר הנייר, אלא שספר שנכתב בסגנונו של רב"ש לא יכול להשמיט דבר כזה, ואין מקום אחר להביאו אלא במקום זה [אם כי אני מסכים שאני לכשעצמי הייתי מוסיף איזה מילה להחליש את הראיה, כדי שלא לתת מקום לקורא לטעות (וכן הייתי נוהג כלפי העדות התמוהה שבספרי הרמב"ם הישנים היה כתוב להניח בלא ברכה, שנידונה בעמ' 139–141, ובהבאת כל הפוסקים בזה, כאילו שהיום, אחרי שיש לנו עשרות כתבי יד שאין בהם זכר לזה, עוד יש איזה מקום לספק)].

עוד כתב ר' משה:

אלו מוצגים אצל המחבר כמקורות ברי סמכא להעמיד את דברי ר"ת. אך לעומת זאת, המקורות לפיהם ר"ת שולל הנחת תפילין, הם תוספות רבינו פרץ, וספר זכר צדיק אשר המחבר מפקפק במהימנותם בעניין זה. על זה הראשון, חרף היותו מקור חשוב ביותר למרות כל הפקפוקים, א"א לסמוך כי אולי קטע זה לא נכתב ע"י רבינו פרץ (ומדוע יגרע חלקו של אנונימי זה

מהמחבר האנונימי מספר הנייר?). וספר זכר צדיק, שמחברו פעל בדור גירוש ספרד וערכו לא פחות מחברו האיטלקי הנ"ל, מוצג כספר "המאוחר במאתיים שנה" (מתוספות רבינו פרץ) כשהמטרה היא כמובן להמעט בערכו כמקור. כל קורא שאינו בעל עמדה חד-צדדית ישפוט להיפך, או לכה"פ יניח את העניין בספק.

כאן טען נכון, למה יגרע חלקם של תלמידי ר"פ האנונימיים מזה של ספר הנייר, שגם הוא אנונימי. אלא שאולי יש מקום לטעון שעל ספרי תלמידי ר"פ כבר כתבו גדולי ישראל שאינם מוסמכים, וכנזכר בספר בהרחבה, מה שלא מצינו על ספר הנייר, ויתירה מזאת בקטע זה העידו תלמידי ר"פ על עוד כמה מחכמי התוספות שלא הניחום, ועדותם נסתרת מכמה מקורות חשובים אחרים (ראה רב"ש עמ' 110 הע' 477, לגבי רבינו יהודה וריצב"א). אולם מה שטען "וספר זכר צדיק שפעל בדור הגירוש וערכו לא פחות מחברו האיטלקי הנ"ל מוצג כספר 'המאוחר במאתיים שנה' (-מתוספות רבינו פרץ) כשהמטרה היא כמובן להעמידו במקומו" - לא זכה להבין את כוונת רב"ש הפשוטה, שמכיון שספר זה מאוחר לתוס' תלמידי ר"פ במאתים שנה, ונכתב בספרד, שבה היו נפוצים מאד תוספות תלמידי ר"פ, אם כן אי אפשר כלל להחשיב מקור זה, זכר צדיק, כמקור בפני עצמו, והוא חשבון נכון מאד.

עוד כתב ר' משה:

בנוסף, המחבר (בהערה שם) מבקש להכריע את השמועה גם מתוך כך שאילו היה ר"ת משוללי הנחת תפילין בחוה"מ היו בעלי התוספות מזכירים זאת בספריהם השונים, וכאן הבן שואל - ואילו היה ר"ת ממחייבי ההנחה, האם לא מן הראוי היה שיוזכר דבר זה?

ואינה הערה גמורה, כי באשכנז וצרפת היה הדעה היותר מקובלת להניח, ולכן מסתבר שלא הזכירו לציון אלא את אלו שסטו מדרך המלך. ולכן נראה שיש בכך להוכיח לכל הפחות שלא היתה ידועה דעת ר"ת בזה, ושלא כעדות תלמידי ר"פ. ומ"מ, לגופן של דברים בדעת ר"ת, דעתי העניה היא שר"ת מעולם לא חיווה דעתו ולא רשמו בני דורו את הנהגתו בזה. וכבר ביארתי ששמו של ר"ת בזה שורבב בטעות לרשימת החכמים שהביאו תלמידי ר"פ והרא"ש לא שמע על כך מעולם (או ששמע ולא האמין...).

והתרשמותי היא שבעל ספר הנייר (או כותב ההגהה) לא למד כלל את הסוגיא במקורה, אלא סיכם מה שקלט מן השמועה בבית המדרש - שרבותינו בעלי התוספות מתירים, והגאונים אוסרים. ובחר להביא זאת בשם האריות שבהם: ר"ת - כמייצג את בעלי התוספות, ורב עמרם - כנציג הגאונים. והראיה לכך היא שגם מה שכתב בספר הנייר בשם רב עמרם שאוסר, אין לו זכר בשום מקור אחר, ורחוק מאד בעיני שבידי מלקט זה היו מקורות מספרי הגאונים שאינם בפנינו.

לפי זה אמנם ירד לנו אחד חשוב מן המצדדים בהנחה - ר"ת (אך לא מטעמי הרב משה שוחט אלא מהטענה החדשה שהעליתי כאן, שהיא דעתי האישית בלבד), אולם כנגד זה ירד גם אחד חשוב יותר מן השוללים, והוא רע"ג, שרב"ש מנהו בין המתנגדים, בהתבססו על ספר הנייר בלבד.

הערות נוספות

עוד כתב ר' משה:

אך לו יהי כן, ונצמד עם מתודת "ספירת הקולות", יש כאן כשל בעצם הספירה. רשימת ה-54 פותחת לפי סדר כרונולוגי בר"ש מויטרי, שהתברר כבר שהדברים מאוחרים לו, ממשיכה בר"ת, שהדיון בדבריו מוכר לנו משכבר, ובהמשך הרשימה כאמור שמות לא כ"כ מוכרים, והרשימה מסתיימת בסיום תקופת הראשונים, עם ר' יו"ט ליפמן מילהוין ועם מהרי"ל ובני דורו. לעומת זאת, בין 21 הפוטרים והאוסרים נמנים כמה גאונים, ראשונים מוכרים ברובם, כשהאחרון שבהם הוא הנמוקי יוסף, ואילו כמה וכמה חכמים מתקופת מגורשי ספרד והתקופה שלפניה (המקבילה לתקופת מהרי"ל באשכנז), המובאים בספר (בעיקר בעמ' 149-153), ששוללים את ההנחה, אינם זוכים כלל להיכלל ברשימה זו. ההיתכנות שאלו הושפעו מהזוהר אינה גרועה מההיתכנות שבצד השני הושפעו ממנהג מקומם או אבותיהם ורבותיהם.

אך לדעתי יפה עשה רב"ש שלא עירבב ברשימת הפוטרים את אלו שהם מאוחרים לזוהר וכתבו בפירוש שהכרעתם מבוסס על ספר הזוהר (ולא רק שיתכן שהושפעו מהזוהר, כמשמעות לשון הרב שוחט) לפי שרב"ש מבחין ובצדק בין אלו

שפסקו כך ע"פ הפשט או המנהג ובין אלו שהכריעו כך רק בגלל הזוהר, שתי סוגיות נפרדות הם ועירבובן יחד אינו צודק, והרי שם הפרק אצל רב"ש הוא "תפילין בחול המועד בדורות הראשונים" ואילו הפרק הבא הוא שעוסק ב"גילוי הזוהר ומהפך התפילין בספרד", ושם אכן מובאים בהרחבה דעת הראשונים שפוטרים בעקבות הזוהר (עמ' 149–150) והם אגודת אזוב, זכר צדיק, ספר היוחסין ור' יצחק קארו.

גם מה שכתב "ובהמשך הרשימה כאמור שמות לא כ"כ מוכרים", יש בכך הטעיית הקורא כאילו רוב השמות שם אינם מוכרים, ובאמת רובם המובהק הם מגדולי רבותינו הראשונים: ספר התרומה, ר"ש משאנץ, ר"י שירליאון, רי"ד, ריצב"א, רוקח, סמ"ג, מהרי"ח, סמ"ק, אור זרוע, מהר"ם מרוטנבורג, רבינו פרץ, מרדכי, מאירי, רא"ש, ריא"ז, ריטב"א, אבודרהם, טור, אגודה, מהרי"ל, תרומת הדשן ואגור.

הערות אגב

א.

רב"ש בעמ' 104 פיקפק בתשובת רב ששנא גאון בנוסח שבשו"ת שערי תשובה, כאשר בסוף התשובה בענין הנחת תפילין בת"ב נכתב: "ואסור להניח תפילין בחולו של מועד", וכנגד זה הביא כמה מקומות בתשובות הגאונים המקבילות, שאין שם תוספת זו. אך אין זו ראייה מוחלטת, כי יתכן שהם העתיקו רק את הנושא העיקרי, שהוא תפילין בת"ב, ולא את הנספח לתשובה, וכידוע הרבה מתשובות הגאונים עסקו במקורן בכמה נושאים, והן פורקו לנושאים ע"י המעתיקים. יתר על כן, וזה העיקר, שנוסח שערי תשובה מקויים בספר העיטור (שער א הלכות תפילין, וילנא תרלד עמ' 88), שמביא תשובה "לגאון" העוסקת גם היא בשני נושאים אלו. בשתי התשובות בא הביטוי "אבילות עתיקה", ובשתיהן מעיד הגאון על מנהג שתי הישיבות בת"ב, וברור שמדובר באותה תשובה אלא שהעיטור קיצר ולא הביא את הגאון בשמו המלא.

ב.

דחיית רב"ש להגהת הגר"א על המשנה של תפילין לצורך המועד (עמ' 394-402) היא פרק חשוב מאד, שכן הגר"א הסתמך רק על גירסת הירושלמי, ואילו רב"ש הביא שכל הקדמונים ללא יוצא מן הכלל גרסו כהבבלי. וכאן אני מוסיף שכגירסת הבבלי כן הוא במשניות הקדומות מאיטליה, המשקפות את נוסח א"י-ירושלמי של המשנה, וכוונתי היא לשלושת כתה"י הידועים: פרמה, קאופמן וקיימברידג'. ויותר יש להוסיף, שהמשניות בירושלמי שלנו, שמקורו בכתב יד לידן, הועתקו, ברוב המסכתות, ישירות ממשניות כתב יד פרמה^א, ושם, כאמור, הגירסה כהבבלי, מה שמוכיח בבירור שיש כאן טעות סופר גרידא של מעתיק כתב יד לידן. לסיכום, ברור שהגהת הגר"א בזה אין לה מקום, ומ"מ ברור שאין דחיית הגהת הגר"א זו משפיעה על שינוי הפסק הכללי, שהרי הקדים הגר"א בביאורו בפירוש שראיה זו היא בגדר "משמעות קצת".

ג.

בין ספרד לקטלוניה

עוד אציין שידידי הרב נפתלי גולדמינץ העלה במחקרו (יובא להלן) שהיה בסוגיא זו הבדל בין ספרד לקטלוניה, כמו בכל התחומים - בספרד הניחו תפילין בחוה"מ עד סמוך לגירוש ספרד ובעקבות גילוי ספר הזוהר, כעדות הבית יוסף ועוד רבים [ריטב"א, מנורת המאור, אבודרהם ועוד]. ואילו בקטלוניה לא הניחו גם לפני גילוי הזוהר, וכדעת בעל העתים, הרשב"א, החינוך והנמוק"י [ובמידה מסוימת גם הר"ן ואהל מועד], ואין צורך בהשערת רב"ש (עמ' 143-146) שהרא"ש שינה את מנהג ספרד בזה, ורב"ש לא הביא מקור מפורש להדיא לכך^ב. ולמנהג

א. ראה: י"צ פיינטוך, 'על המשנה שלפני הירושלמי כתב יד לידן', תרביץ, מה (תשל"ו), עמ' 178-212.

ב. כתב לי ע"כ רב"ש: "מה שמטריד אותי בהבנת החלוקה התיאורטית בין ספרד לקטלוניה הם גם דברי הבית יוסף: "כל בני ספרד... שמעתי שמקודם היו מניחים אותם בחול המועד, כדברי הרא"ש". מה היא הפונקציה של הרא"ש, הלא בספרד בלאו הכי הניחון בניגוד לקטלוניה. אלא ודאי שלא היתה חלוקה כזו בין המחזות קטלוניה וספרד. וכפי שפירש זאת שו"ת שאילת יעב"ץ, ח"א, סי' מ"ז: "ידענו בהנחת

קטלוגיה התכוון המאירי בעדותו שבספרד לא מניחים, והמגידים לו לא דקו בין ספרד לקטלוגיה (אף שהמאירי עצמו ידע היטב להבחין ביניהן). ובהזדמנות זו אעורר שכל חוקר מנהגים וכדומה חייב להבחין בין ספרד לקטלוגיה, ודבר זה קריטי יותר מההבדל בין צרפת לאשכנז.

ולחיבת הקודש אביא בזאת את מחקרו של ידידי הנ"ל בשלימות:

שונה היא מסורת ההוראה והמנהג בספרד מקטלוגיה. בעוד שבספרד לפני הגרוש ידוע ש"שבכל ספרד נוהגים בכל הדינים ובכל ענייני איסור והיתר כסברת הרא"ש", כמש"כ רבי יצחק קארו, וכמו שכתבו רבני מרוקו (רב"ש עמ' 146) וכ"ה בספרי ההוראות והתקנות הקדומים שלהם, גם עשרות שנים אחרי חיבור הב"י. אך בנוגע לקטלוגיה כתב הריב"ש בסימן תט"ו (ח"ב עמ' תרלו מהד' מכון י-ם) על הרמב"ן: "ועליו סומכים בכל גלילות קטלוגיה כמשה מפי הגבורה", וכעין זה הרשב"ץ בח"ב (סימן קמא): "ואני כל ימי גדלתי בין החכמים ומהם רבנים גדולים ולא ראיתי מי שחשש לזה כלל לתקיעת כף⁴ והרי הוא נתגדל בקטלוגיה אשר כל הוראותיהם הם על סברת הרשב"א ז"ל ולא היה לו להחמיר בזה", ועוד כתב בחלק ג (סימנים רנ"ז ושכ"ז): "ואם יש עדים שהוא וודאי בן ח' שלא גמרו סימניו, יש להקל בדיעבד (ליבם) ע"פ הרשב"א ז"ל בגלילות קטלוגיה המתנהגים על פי הוראותיו אע"פ שהרמב"ן ז"ל כתב בפרק המילה דהוי ספק נפל, ובגלילות ספרד יש להחמיר על פי הטורים (והרא"ש) וכ"ש אם הרמב"ם ז"ל מסייעו", הרי שאפילו במקום ערוה של אשת אח ניתן לנהוג בקטלוגיה ע"פ הרשב"א. וכ"כ גם נכדו רבי אברהם אבן טואה ב'חוט המשולש' טור ג' סימן י' ע"ש. וכידוע בסלונקי (שבאיזור

תפילין דחול המועד שהכריח הרא"ש עמוד בהוראה, משיטות התלמוד אשר אלצוהו להורות להניח בחול המועד, וכן היו נוהגין בכל מדינות ספרד על פי דעתו". עכ"ל רב"ש. אבל לענ"ד ציטוטים אלו עדיין אינם מוכחים כי הרא"ש חידש זאת, אלא שכיון שהיה רבם של הספרדים והוא תמך זאת תלו זאת בהוראתו ואילו היה מורה שלא להניח קרוב לודאי שהיו מפסיקים להניח.

וצא וראה שהשל"ה כתב גם לשון כזאת: "מה אעשה כי אנחנו האשכנזים נמשכים אחר הרא"ש שהיה מניחם (סדור השל"ה) השל שער השמים ירושלים תשנ"ח ח"א עמ' פא)", וכי יש הו"א שהרא"ש חידש את ההנחה באשכנז, והלא כל המקורות מוכחים בירור שלא כך, ומה שנענה על השל"ה נענה אף על היעב"ץ.

ג). דלא כדעת ר"ת (שנפסקה בשו"ע) ורבים מחכמי אשכנז וצרפת, עיין טור וב"י יו"ד סימן רל"ט.

הנחת תפילין בחול המועד – מענה למאמר הרב משה שוחט

ההוא התרכזו רוב מגורשי קטלונא), הר"י טיצי'אק היה רגיל תמיד לפסוק כמו הרשב"א (שו"ת מהרשד"ם, חלק יורה דעה, סימן לח). ובכל נושא בספרי הפסק מספרד (קשטיליא) תמיד רגילים לנטות אחרי דעת הרא"ש, ואילו מסורת ההוראה בקטלונא היא של הרמב"ן והרשב"א.

הב"י היה ספרדי שנמצא באזור שהיו בו גם קהילות ספרדיות רבות מגרוש קנ"א וגם מגרוש רנ"ב, אשר הגיעו מכל המקומות בספרד. לפיכך, הב"י מכיר בג' עמודי הוראה: הרא"ש - ברוב קשטיליא, הרמב"ם - במזרח (כמו שרואים בשו"ת הרדב"ז לגבי מצרים וכל ערביסטן ובעוד ספרים), והרי"ף - באזור לא ידוע כיום. ואילו מעמודי הוראה של עדות אחרות בישראל הוא מתעלם, כמו אותם אלו של האשכנזים, האיטלקים, הקטלונים וקהילות רומניא המערביות.

ולענייננו, רבותינו הקטלונים המובאים בספרו של רב"ש הם: ספר העיתים של הרב הברצלוני, הרמב"ן, הרשב"א, ספר החינוך, צרור החיים, שכל אלו אומרים שלא להניח, וכן הנימוקי יוסף (מועד קטן יא. בדפי הרי"ף), שכתב: "דלאו זמן תפילין הוא".

ורבותינו הספרדים הם: הרא"ש, הריטב"א (שאמנם למד בקטלונא אצל הרשב"א והרא"ה אך היה רב ולימד בדרום ספרד), רבי יצחק אבוהב בעל מנורת המאור הראשון, האבודרהם, רבי ישראל ב"ר יוסף אלנקאווה תלמיד הרא"ש (בעל מנורת המאור השני), זכר צדיק, ספר המוסר, הרדב"ז (רב קהילת מגורשי קנ"א במצרים), רבי יצחק אבוהב השני בעל הביאור לטור.

בעל אהל מועד היה "בגירונדא מטא דעל נהר טרד" כמו שכתב בגט שלו (אהל מועד, שער איסור והיתר, דרך יא נתיב יב), וכנראה זו גירונא, עירו של הרמב"ן (במזרח קטלונא), ואיני יודע איזה נהר זה נהר טרד. וכמדומני שמה שכתב: "בחול של מועד אם מניח תפילין לא יברך עליהם"^ד הכוונה אם מניח בדיעבד, אבל אין בזה הוראה להניח, וכתב כן כי ידע שיש שמניחים.

הקדומים שבחכמי קשטיליא מורים להניח (ולא קשור לרמב"ם, שהרי בספרד לא ידעו מה הוא נהג). הוראה שאח"כ מובאת בשם הרא"ש (המרא דאתרא), עד

ד). אהל מועד, שער תפילין ומזוזה וציצית, דרך א', נתיב ד'.

שהורו שלא להניחם ע"פ הוזהר, הוראה שפשטה בספרד לפני שפשטה במזרח, וכיוון שפשטה במזרח אצל קהילות מניחות, לא הבחינה בין אשכנזי לספרדי (מלבד איטליה, שגדולי הרבנים בארץ זו היו אשכנזים, והפולמוס התעורר רק אחרי עשרות שנים).

מש"כ רבינו בחיי אינו ראה, שכך דרכם של חכמי קטלוניא ופרובנס להעתיק מסודות חסידי אשכנז, גם אם הם לא נוהגים כך, כמו מנין תיבות התפילה בכל בו וכת"י רבים מיוחסים לרמב"ן (כולל רמזים), הגם שמכל ספריהם מוכח שהתפללו בנוסח המקום⁶.

לסיום, אציין מקורות נוספים להבדלה היסודית בין קטלוניא לספרד: המאירי רגיל שלא להבדיל בין אשכנז לצרפת ולכל אחד מהם קורא לפעמים אשכנז ולפעמים צרפת (אא"כ יש סיבה), ואף על פי כן מבדיל בין ספרד וקטלוניא. ניתן לראות את היחס לרא"ש ולרמב"ן גם לפי המובאות בספרי רבותינו מספרד וקטלוניא.

הנתונים דלהלן ע"פ תוכנת 'פרויקט השו"ת – בר אילן':

בספר האבודרהם מופיע הרא"ש מעל 150 פעמים, ואילו הרמב"ן 28 והרשב"א 9.

בספר אוהל מועד מופיע הרשב"א 150 פעמים, הרמב"ן 120 פעמים, הרא"ה 70 פעמים, ואילו הרא"ש פעמיים.

בספר הפרדס (לרבי אשר ברבי חיים נבין, תלמיד הרשב"א) הרשב"א מובא 75 פעמים, הרמב"ן 20, ואילו הרא"ש לא מובא כלל.

ה). וסמך לדבר בנושא זה בעצמו מדברי הארחות חיים, ה' תפילין, סעיף כ"ז. שכתב: "לפיכך עושין שי"ן יותר משאר אותיות שדי, לרמז הימים שאדם מניחן בשנה שלש מאות, כגימטריא של שי"ן", והוא עצמו נהג כמנהג ארצו פרויבנצא, שלא להניח תפילין בחול המועד, כפי שכתב שם בסעיף י"א: "אנו נהגנו כלנו שלא להניח". וכמו שהביא גם רב"ש עמ' 122.

שוב הראני ידידי הרב שמעון מאנטשארש שמפורש בספר כד הקמח לרבינו בחיי ערך תפילין ד"ה זמן הנחת: "ואף חולו של מועד בכלל ימים טובים ואין להניח בהם תפילין" (ומקור חשוב זה הוא מן המקורות הבודדים שנעלמו מעיני הצופיות של רב"ש), הרי חדא שמפורש דעת רבינו בחיי שאין להניח והרי לנו חכם קטלוני נוסף בדעה זו, וזה מאשר את דברינו שאין להוכיח מרמזי השי"ן ברבינו בחיי לענין זה.

בספר צרור הכסף הקצר, הרשב"א מובא מעל 120 פעמים ואילו הרא"ש והרמב"ם כל אחד פעם אחת.

בנימוקי יוסף (שהוא מלקט) הרא"ש מופיע כ 240 פעמים (ורבים מהציונים נוספו ע"י המדפיסים) והרשב"א כ 600 פעמים והרמב"ן 345 פעמים.

בר"ן (הן בפירושו לרי"ף, הן בחידושים שעל הגמ' והן בפירוש לנדרים) הרמב"ן מופיע קרוב ל 1250 פעמים, הרשב"א מופיע קרוב ל 700 פעמים, ואילו הרא"ש 7 פעמים.

ובספר מנורת המאור הקדמון הרא"ש מובא קרוב ל 100 פעמים, ואילו הרמב"ן 7 פעמים.

בספר מגיד משנה (תלמיד הרשב"א) הרשב"א מובא למעלה מ 1400 פעמים, הרא"ש כ 60 פעמים והרמב"ן 850 פעמים.

בר"י קורקוס זרעים (הגם שזה לא למעשה ואין הרבה רא"ש) מופיע הרא"ש 180 פעמים, הרמב"ן 46 והרשב"א 52.

וראה עוד בקובץ ישורון, יב תשס"ג, 'פסקי רבינו אשתרוק - פרק ערבי פסחים', עמ' סח, שתורת הרא"ש והטור נתפשטו רק בספרד ולא בקטלוניה.

עכ"ל ידידי הנ"ל.

ואמרתי להעתיק כאן מה שכתבתי בספרי ידיעות נכבדות (כת"י) בענין ספרד וקטלוניה:

ספרד וקטלוניה והחילוקים ביניהם: עיין שו"ת התשב"ץ ח"ג סימן יח שאינו מנהג קטלוניה אלא ספרד. ולדעתי, כשכתבו הראשונים על מעלת ה'נוסח הספרדי' לא התכוונו לקטלוניה, שכן מצינו ברמב"ן במלחמות ברכות מד, א בדפי הרי"ף: "ספרי ספרד יותר נאמנים מספרינו" ובחידושי הרמב"ן כתובות לא, ב: "שאינן הנוסחא כך בספרינו ובספרי ספרד". וע"ע במאמרי, 'עיונים בהגהות רש"י לנוסח התלמוד בפרק ראשון דגיטין', חצי גיבורים י (תשעז) עמ' תרסא-תרסג. ועיין שו"ת וישב הים (ח"א סימן ט) לגבי הנחת תפילין בת"ב בשחרית, ולא שת ליבו שבקטלוניה (ואלג'יר ממשיכתה) לא הניחו, אבל

בספרד הניחו. ועיין גם במאמרי: 'נוסח חתימת ברכת האירוסין', מוריה שנה שלשים ושש גליון א-ג (תכא-תכג) שבט תשע"ח, עמ' שמט-שסב, על ההבדל בין קטלוגיה לספרד בנידון שם. ובספרי רינת אהרן קידושין דף ה ע"א סוף אות ז על החילוק בין דעת חכמי ספרד לקטלוגיה בענין חופה קונה.

ד.

ובעיקר הסוגיא, לאחר העיון בספרו של רב"ש התברר לי שהמנהג הקדום ברוב קהילות ישראל היה להניח בחול המועד: ספרד (כנ"ל), אשכנז, צרפת, איטליה, רומניא (עמ' 211-212), בוכרה עד הדור האחרון (עמ' 152), חלק מיהודי מצרים (עדות הרדב"ז עמ' 151, וכן דעת ר"י בן חכמון מרבני מצרים).

ורק גאוני סורא (רב ששנא גאון ורב משה גאון, ועוד גאונים עלומי שם) פטרו, וכן נהגו בפרובנס (עיין רב"ש עמ' 111-114) וקטלוגיה ותימן (עיין עמ' 483, ולדעתי אין ספק בזה שאם היה מנהג תימן הקדום להניח היה מתעורר על כך איזה פולמוס, שהרי הרמ"א תומך במנהג זה, ואכמ"ל).

ומעולם לא זכיתי להבין למה לא להניח בלי ברכה (ולחוששים אפשר להוסיף תנאי מפורש שאם חול המועד פטור אין כוונתו לשם מצוה) שבוה יוצא לכו"ע בלא שום חשש (כמ"ש להדיא בעל התניא בשו"ע הרב סימן לא סעיף ב: "שאיסור זה [זלזול האות של חול המועד] ג"כ אינו אלא במתכוון לשם מצוה", וכן מבואר בסידורו בהלכות תפילין וכן כתב במשנ"ב סימן לא ס"ק ח שזה מועיל לכו"ע, וכן דעת רוב ככל האחרונים, עיין רב"ש בכמה מקומות, וכן נהג ר' נתן אדלר, למרות אדיקותו בתורת הקבלה, ראה רב"ש עמ' 315), ולמה להכנס לחשש ביטול מצוה חמורה זו. וטעם הפוטרים אינו אלא משום שכשיש מחלוקת בפשט, הקבלה מכריעה לגמרי את המחלוקת ואין כלל ספק (וכעין הכלל הספרדי המאוחר שאין אומרים סב"ל נגד האריז"ל), אולם כלל זה הוא כלל ספרדי מאוחר והאשכנזים גם היום בכל התחומים לא אווזים ממנו, ואם כן איני מבין מדוע האשכנזים בא"י לא חוששים כלל לשיטות המחייבות, ובאמת, גם בנושא זה מנהג כל האשכנזים בחו"ל (לרבות הליטאים וההונגרים וכו') שלא כהקבלה ונאמנים הם לדרכם. לכן, נראה שלמעשה כל מי שאבותיו נהגו כן בחו"ל (כל מתפללי נוסח אשכנז הן במערב אירופה והן במזרח וכן יוצאי בוכרה) יש לו להמשיך גם בא"י את

מנהגו, וכמו שנהגו רבים מגדולי ישראל הליטאים בא"י (רשימה ארוכה אצל רב"ש בעמ' 890-891) [ואיני מדבר על הנוהגים בכל דבר כהגר"א שאצלם אין ספק].

[ולענ"ד גם לספרדי יש לנהוג כן, כיון שבנושא זו רבו המחמירים וכן היה המנהג ברוב קהילות ישראל וכנ"ל, וראוי מאד לחוש להם, מאחר ואין בהנחה בלא ברכה שום צד הפסד ובפרט שכן היה מנהג ספרד הקדום וכאמור. אלא שלא הגעתי להוראה, וכל אחד ינהג כהוראת רבותיו (ורצוי מאד שיהיה זה רב שעיין בספרו של רב"ש)].

